

ІНФОРМАЦІЙНІ МАНІПУЛЯЦІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНУ СВІДОМІСТЬ

Розглядаються методи маніпулятивного впливу на індивідуальну і групову політичну свідомість. Звертається увага на види маніпуляцій, наводяться приклади використання маніпулятивних прийомів у сучасному політичному житті. Акцентується увага на зв'язок маніпуляцій з існуванням політичних міфів.

Ключові слова: політичні маніпуляції, політичні технології, політична свідомість, політичний міф.

Stankiewicz Bogdan. Manipulacje informacyjne i ich wpływ na świadomość elektorálną.

Artykuł przedstawia metody technologii manipulacyjnych na indywidualną i grupową świadomość polityczną. Zwraca się uwagę na rodzaje manipulacji, przedstawiono przykłady wykorzystania manipulacji we współczesnym życiu politycznym. Akcentuje się uwagę na związek manipulacji i mitów politycznych.

Słowa kluczowe: manipulacje polityczne, technologie polityczne, świadomość polityczna, mit polityczny.

Станкевич Богдан. Информационные манипуляции и их влияние на электоральное сознание.

Рассматриваются методы манипулятивного влияния на индивидуальное и групповое политическое сознание. Обращается внимание на виды манипуляций, приводятся примеры использования манипулятивных приемов в современной политической жизни. Акцентируется внимание на связь манипуляций с существованием политических мифов.

Ключевые слова: политические манипуляции, политические технологии, политическое сознание, политический миф.

Stankievich Boghdan. Information manipulation and its effects on the electoral consciousness.

The methods of manipulative influence on individual and group political consciousness are examined in the article. The attention is paid to the types of manipulation, use of manipulative techniques in modern political life are analyzed. The relationship of the manipulation of political myths is emphasized.

Key words: political manipulation, political technologies, political consciousness, political myth.

Нині активізувалися дослідження проблеми маніпуляцій особистістю, її свідомістю і поведінням як на теоретичному, так і прикладному рівні. У той же час дослідження маніпуляцій людиною, соціальними групами, суспільною свідомістю в контексті проблематики інформаційно-психологічної безпеки особистості в прямій постановці і як фактора основної небезпеки в сучасному українському суспільстві не розглядалися, хоча багатьма дослідниками відзначався негативний вплив маніпуляцій на особистість.

Слово «маніпуляція» походить від латинського слова *manus* — рука, відповідно *manipulus* — жменя та *manus i ple* — наповнювати [1, с. 259]. У словниках європейських мов слово тлумачиться як використання предметів із певними намірами, цілями. Йдеться про те, що для таких дій потрібна вправність і віртуозність. У нашому розумінні маніпуляція — вправне обходження з людьми як з об'єктами, речами, або ж «акт впливу на людей чи управління ними з вправністю, особливо з зневажливим підтекстом, як приховане управління або обробка» [2, с. 481–482].

Метафоричне визначення психологічної маніпуляції має три важливі ознаки: метафору «прибрання до рук», обов'язкова умова збереження ілюзії самостійно прийнятого рішення і дій адресату впливу, штучність прийомів впливу [3, с. 164].

Психологічне визначення поняття: маніпуляція — це вид психічного впливу, що використовується для досягнення одностороннього виграшу через скрите спонукування іншого до вчинення певних дій, що не співпадають з його волею. Але, як відомо, феномен маніпуляції підлягає сумлінному розгляду в політологічних роботах, оскільки саме цей термін у переносному значенні став використовуватися у сфері політики, поступово розповсюдившись на всю проблематику, пов'язану із масовою свідомістю. Політичні маніпуляції включають поєднують міжособистісні та масові маніпуляції. У першому випадку маніпулятор застосовує

певну техніку, тобто набір маніпулятивних прийомів, що працюють на між особистому рівні. У другому випадку на допомогу маніпулятору приходять маніпулятивні технології.

Проблематика маніпуляції не вичерпує себе у політичному бутті. Однак, саме тут проявляє себе якнайповніше. Політичний режим зумовлює темп економічних відносин та характер економічних зв'язків. З іншого боку, економічні процеси детермінують політику через стан економічного розвитку. Тут маніпуляція посідає головне місце. Оскільки її природа близька до природи політичного, якщо не ідентична з нею, маніпуляція твориться і легітимізується у вигляді відкритих чи прихованих механізмів саме у царині політики. Ці механізми застосовуються та модифікуються у економічній сфері. Маніпуляційні тенденції в економіці обмежені наявними ресурсами та об'єктивними математичними законами [4, с. 56].

Сучасне демократичне співтовариство може претендувати на деідеологізацію, що в нашому контексті означатиме обмеження політичної маніпуляції, але сучасні демократичні цінності — це лише новий тип ідеології. Це передбачає нові механізми, маніпуляції, але аж ніяк не спосіб її обмеження. І все таки, політичне маніпулювання є великою небезпекою для масової свідомості.

Основою будь-якого маніпулювання масовою свідомістю є соціальний міф — твердження чи ідей, які сприймаються переважно на віру, без будь-якого критичного осмислення. В кожному суспільстві наявні міфи, які активно підтримуються і правлячими колами, зокрема, за допомогою ЗМІ.

Для укорінення соціальних міфів технологія маніпулювання передбачає використання багатющого арсеналу конкретних методів впливу на свідомість людей. До них відноситься пряме підтасування фактів, замовчування небажаної інформації, поширення брехні і наклепу, а також більш тонкі, рафіновані засоби: напівправа (коли з метою забезпечити довіру аудиторії об'єктивно і докладно висвітлюються конкретні, малозначущі факти і одночасно замовчуються більш важливі або ж подається загальна хибна інтерпретація подій), навішування ярликів (для компрометації і відторгнення слухачами осіб чи ідей їм без доказів навішується ярлик фашиста, імперіаліста чи «червоного»).

Ще один приклад симуляції масової демократії — витіснення апеляції до суспільної свідомості за допомогою маніпуляцій експертів із рейтингами. Рейтинги на основі вибіркового опитування, коли респондент вибирає між варіантами суджень самого експерта — це лише модель реальної думки мас, яку експерти нібито «оживляють». І подібність моделі стає політично дієвим, як фактор політичних рішень.

Один з аспектів сучасної інформаційної культури полягає «у твердженні, що всі проблеми надзвичайно складні і середній людині їх просто не зрозуміти; проблеми подаються як дещо надзвичайно серйозне і складне лише для того, аби переконати людей, що в них може розібратися лише «спеціаліст» — це відбиває в людей бажання намагатися вникнути в суть проблеми без сторонньої допомоги, розібратися в ній і допомогти розібратися іншим. Людина просто відучається мислити самостійно» [6, с. 29–30]. У результаті, в людини з одного боку формується цинічне ставлення до писаного чи ефірного слова, а з другого — наївна довіра до всього, що висловлено з достатнім апломбом. Цим досить часто користуються маніпулятори від політики, подаючи у повідомленнях «думку незалежних компетентних експертів».

Метод створення фактів полягає у поєднанні дійсних фактів, правдоподібних фактів, що відбулися, дійсних неправдоподібних фактів, що відбулися і вигаданих правдоподібних фактів. Як тільки сумніви аудиторії з приводу фактів другої категорії буде розвіяно, вона без сумнівів повірить фактам третьої категорії.

Метод історичних аналогій ефективний, по-перше інтелектуальністю (пропагандист лестить ерудованості аудиторії: «ви ж пам'ятаєте...»), а також і тим, що в історії можна віднайти майже будь-який необхідний приклад. Даний метод також допомагає в конструюванні метафор, які програмують об'єкт впливу.

Метод «закидання багном» полягає в підборі таких епітетів і такої термінології, що дають предмету розмови суворо негативну етичну оцінку. Цей метод зараховують до найбільш грубих, але тим частіше він використовується в політичній боротьбі.

Суть методу семантичного маніпулювання — в прискіпливому відборі слів, які викликають або позитивні або негативні асоціації, і таким чином впливають на сприйняття інформації.

Сила прийому використання дезінформації полягає у тому, що дезінформація видається за правило. Коли в момент прийняття важливого рішення впливає правда — мета буде вже досягнута. Спростування дезінформації не впливає на психологічну установку, що склалася [7, с. 59–60].

Для кожного інформаційного жанру поряд із загальними прийомами маніпулювання існують і спеціальні засоби. Так, для формування у глядачів відрозливого ставлення до небажаних політиків телебачення використовує непривабливі ракурси їх показу або відповідним чином монтує відзняті кадри.

Маси грають значну, часом визначальну, роль у сучасному політичному процесі. Масова свідомість, що йде врозріз із раціональною свідомістю індивіда, наділено особливостями, що дозволяють легко керувати масами, у частковості, за допомогою маніпулятивного впливу. Політичні погляди і дії мас часто не укладаються в рамки логіки, і змушують нас вірити в справедливість тез про примат віри над розумом і підсвідомості над свідомістю.

Це відбувається очевидно тому, що політика для більшості громадян — це невідома область з невідомими правилами і традиціями. Тому політична свідомість мас не може формуватися в практичній діяльності людей і завжди буде існувати у виді колективних представлень, у походженні яких домінуючу роль грає не власний досвід, а вплив ззовні. З психологічної точки зору політична свідомість мас являє собою таку форму мислення, що різко відрізняється від домінуючого в сучасній культурі логічного мислення. Різні дослідники називали це мислення по-різному: первісне, містичне, емоційне, підсвідоме і т.д. Це мислення орієнтоване не на об'єктивний, а на містичний чи міфологічний причинно-наслідковий зв'язок. Так названа «психологічна юрба» — маса поєднувана не загальним простором, а за допомогою, наприклад, засобів масової інформації є об'єктом політичних маніпуляцій, що припускають нав'язування своєї волі у формі прихованого впливу. Дослідники відзначають, що «жертва маніпуляцій, як правило, не усвідомлює самого факту зробленого на неї впливу. Такий ефект досягається завдяки впливу на підсвідомість об'єкта маніпуляцій» [8, с. 25]. З вищесказаного очевидно, що керувати масами простіше чим окремими індивідами, завдяки особливостям масової свідомості. Один з найбільших маніпуляторів ХХ століття А. Гітлер говорив: «Я розмішую народ і не спілкуюся з ним, поки він не перетвориться в масу» [8, с. 27]. Отже, маси виходять на політичну арену в якості одного з головних акторів. Виникає необхідність керувати ними, і якщо в тоталітарному режимі використовується терор (він може бути і чисто моральним) і страх, фізичне винищення (і не тільки як інструмент знищення і залякування, але і як нормальний інструмент керування масами) [9, с. 27–28], то в демократичних режимах заміною цьому є маніпуляція як спосіб керування масами.

Зауважимо, що єдиним видом маніпуляції, з яким ми зіштовхуємося при тоталітарному режимі є пропаганда. Можливості керування масами шляхом впливу на масові політичні настрої лежать у двох площинах. З одного боку, пропагандистсько-ідеологічний вплив, метою якого є маніпуляція домаганнями і чеканнями мас, а з іншого — вплив соціально-політичний, у тому числі соціально-економічні акції, що змінюють можливості реалізації домагань і чекань.

Стабілізація політичних настроїв у соціально-політичній системі досягається за рахунок зрівноважування домагань і можливостей їхнього досягнення. Збіг домагань і можливостей їхньої реалізації забезпечує масовий ентузіазм незалежно від того, реальним чи ілюзорним є збіг. Ніхто не бажає займатися прогнозуванням розвитку масових політичних настроїв, адже простіше застосувати маніпулятивні технології [10, с. 158].

В. Амелін справедливо вважає, що умовами розвитку демократії є «розвинута інституціональна надбудова і представницьке лідерство... Здатність протистояти маніпулюванню політиків будь-якого типу — це той елемент цивільної політичної культури, якого так бракує в російської демократії» [11, с. 97–98].

Характеризуючи справи у нашій країні, І. Дзялошинський зауважує, що політична маніпуляція припускає «звертання не до розуму людини, а до глибин підсвідомості. Підібрати, виходячи з переваг електорату, міфологічної персонаж для клієнта і підігнати його «діяння» до відповідних міфологічних подвигів — так розуміють свою основну задачу багато політичних іміджмейкерів». Однак, жертви маніпуляцій, на його думку, теж несуть свою частку відповідальності, оскільки «люди дозволяють собою маніпулювати, скидаючи відповідальність за свої вчинки на так званих маніпуляторів: я не винний, мене зомбували».

В Україні політична й електоральна культура ще тільки формується, як і вся політична система. А в нестабільній політичній системі, наприклад, в сучасній українській, маніпуляції суспільною думкою надзвичайно поширені.

Сьогодні цей зв'язок уже став очевидним для багатьох політичних і суспільних діячів України. Не випадково, поряд із критикою маніпулятивних прийомів, застосовуваних на виборах, лунають вимоги конституційної реформи в Україні, яка підвищила б відповідальність влади перед суспільством, оскільки вибори — умова необхідна, але не достатня для демократизації політичної системи [12, с. 202].

Існує декілька поглядів щодо застосування методів маніпуляції:

1. Маніпулятивні методи — нейтральні. Усе залежить від того, хто їх застосовує. Маніпуляторів треба бити їхньою же зброєю.

2. Маніпулятивні прийоми завдають величезну шкоду людям і їх необхідно заборонити.

3. Прийоми, якими не можна користуватися, бо є прийоми дозволені.

4. Існують прикордонні, сумнівні ситуації. Усе залежить від моральних якостей маніпулятора.

5. Маніпулятивні прийоми варто викривати, пропонувати до обговорення і нейтралізувати.

Політика — не театр і не шахи. Політика — це наше повсякденне життя. І дуже важливо розуміти всю серйозність розіграного на наших очах політичного спектаклю і не дати себе засліпити у черговий раз.

1. *Shorter Oxford English Dictionary*. By William R. Trumble (Editor), Lesley Brown (Editor), Oxford University Press, 2002. — 388 p.

2. *Кара-Мурза С.* Маніпуляція сознанием / С. Кара-Мурза. — М. : Алгоритм, 2000. — 570 с.

3. *Доценко Е. Л.* Психологические манипуляции / Доценко Е. Л. — М., 1996. — 234 с.

4. *Иванов В. Н.* Политическая психология / Иванов В. Н. — М., 1990. — 276 с.

5. *Бонет П.* Зачем резать уши / П. Бонет // Век. — 1997. — № 15. — С. 126–130.

6. *Шостром Э.* Человек — манипулятор / Э. Шостром. — Минск : Научиздат, 1992. — 194 с.

7. *Заярна О.* Як переконати масову аудиторію: психологічні чинники ефективності пропаганди / О. Заярна // Нова політика. — 1999. — № 1. — С. 58–63.

8. *Цуладзе А.* Политическое манипулирование или покорение толпы / А. Цуладзе. — М. : Изд-во МГУ, 1999. — 320 с.

9. *Доцеко Е. Л.* Манипуляция: психологическое определение понятия / Е. Л. Доценко // Психологический журнал. — 1993. — № 4. — С. 25–29.

10. *Ольшанский Д. В.* Массовые настроения в политике / Ольшанский Д. В. — М., 1995. — 272 с.

11. *Амелин В. Н.* Социология политики / Амелин В. Н. — М., 1992. — 218 с.

12. *Riker W. H.* The Art of Political Manipulation / Riker W. H. — New Haven, 2006. — 346 p.